

קמא קמא בטייל?

פתיחה*

איסורא לגו התיירא! לא, דקא נפיל התיירא לגו איסורא...

כי אתא רב יצחק בר יוסף א"ר יוחנן: המערה יין נסך מצרצור קטן לבור, אפילו כל היום כולו - ראשון ראשון בטל. ודוקא צרצור קטן דלא נפיש עמודיה, אבל חבית דנפיש עמודיה - לא.

כי אתא רבין אמר רבי יוחנן... כי אתא רב שמואל בר יהודה א"ר יוחנן: לא שנו אלא שנפל קיתון של מים תחלה, אבל לא נפל שם קיתון של מים תחלה - מצא מין את מינו ונייעור... (עג.)

הגמרא מביאה שלוש מסורות שונות בשם רבי יוחנן שחולקות בשאלה שהסברנו בהקדמה לשיעור:

א. רב דימי סובר שניתן לשפוך יין נסך מחבית לבור, והיין שבבור לא ייאסר היות והיין נשפך לאט ולא כל החבית נשפכת בבת אחת.

ב. רב שמואל ורבין סוברים שהאיסור חוזר ונייעור. ברגע שמצטרפת עוד כמות של איסור - מצא מין את מינו ונייעור.

ג. שיטת ביניים מובאת בשם רב יצחק הסובר כי יש לבחון את קצב נפילת האיסור להיתר: אם הקצב מהיר אז מבחינתנו האיסור נופל בבת אחת, אולם אם הקצב איטי אז אומרים קמא קמא בטייל².

בעקבות סוגיית הגמרא, הראשונים עסקו בשתי שאלות עיקריות:

1. כמי נפסק להלכה מבין שלושת השיטות המובאות בגמרא?

2. מה היחס שבין יין נסך ובין שאר איסורים כמו בשר וחלב וענייני כשרות? יש לבחון האם הפסיקה לגבי יין נסך זהה לפסיקה לגבי איסור והיתר.

מחלוקת הראשונים

רוב הראשונים סוברים שהלכה כדעת רבין - האיסור חוזר ונייעור. הטעם לפסיקה זו הינו מכיון שלאחר שהובאו שיטות האמוראים, בא רבין ומסייג את דבריהם. כך לדוגמה כתבו התוספות:

"... אבל אם נפל כל כך מן הנסך לסירוגין בין הכל שאין בהיתר ס' כדי לבטלו אסור משום דמצא מין את מינו ונייעור. ותדע שכן הוא דאי לא תימא הכי וכי אם היה אדם מערה חלב בקדירה של היתר מעט מעט בסירוגין עד שנתרבה החלב לבסוף כל כך שהיה בו בנותן טעם לקדירה וכי תעלה על דעתך שהוא מותר משום קמא קמא בטייל?! אלא ודאי לא אמרינן קמא

בשיעורים הקודמים עסקנו בביטול איסורים על ידי תערובת של שישים היתר כנגד האיסור. המקרה המדובר הוא כאשר נופלת חתיכה של איסור לתוך תבשיל של היתר, וכעת אנו מנסים לשער האם טעם האיסור בטל היות ואינו מורגש. ניתן להציע שתי הבנות מה המעמד של האיסור לאחר שהתבטל:

1. האיסור בטל בתערובת. כל התערובת מוגדרת כהיתר, ומבחינתנו אין כלל איסור בתוך התערובת - נוצרה תרכובת חדשה שמעמדה ההלכתי הוא היתר.

2. אמנם מותר לאכול את התערובת, אך עדיין קיימת תערובת של איסור והיתר.

השבוע נעסוק בסוגיה שמהווה נפקא מינה בין שתי ההבנות - האם אומרים קמא קמא בטייל או שמא חוזר ונייעור? כלומר: נניח וחתיכה קטנה של איסור נפלה לתוך היתר והתבטלה בתוכו. כעבור שעה נפלה חתיכה נוספת של איסור באותו גודל, ועקרונית גם חתיכה זו אמורה להתבטל בתוך התערובת מפאת שיעורה הקטן. אך אם נסכום את שתי החתיכות יחד, אז הם יהיו בשיעור שגדול מאחד לשישים מההיתר, כך שאם הן היו נופלות כחתיכה אחת הן היו אוסרות את התערובת. האם במקרה זה שהם נפלו אחת אחרי השנייה התערובת אסורה או מותרת? האם יש הבדל בין מקרה שהחתיכה השנייה נפלה כעבור שעה ובין מקרה שהיא נפלה חמש שניות אחרי הראשונה?

לפי ההבנה הראשונה, חתיכת האיסור הראשונה התבטלה וכעת היא היתר. ברגע שהחתיכה השנייה תיפול אז גם היא תתבטל. אך יש לשאול האם דבר זה יהיה נכון גם אם שיעור הזמן בין הנפילות היה מאוד קטן. לפי ההבנה השנייה נראה שהחתיכה הראשונה תתעורר לחיים ותצטרף לחתיכה השנייה והתערובת כולה תיאסר.

לפני שנדון בסוגיה זו, נזכיר הלכה הרלוונטית לדיון זה. ההלכה קובעת כי 'אין מבטלים איסור לכתחילה'. ישנו אמנם דיון האם מדובר על איסור תורה או גם על איסור דרבנן, אך העקרון הוא שאין לגרום לכתחילה למצב בו האיסור מתבטל על ידי היתר. לכן אין לזרוק חתיכה קטנה של איסור לתוך היתר, או במקרה שלנו לחלק לכתחילה חתיכת איסור למספר חתיכות קטנות כך שיתבטלו בהיתר.

סוגיית הגמרא

הסוגיה המרכזית מופיעה בסוף המסכת¹:

"כי אתא רב דימי א"ר יוחנן: המערה יין נסך מחבית לבור, אפילו כל היום כולו. ראשון ראשון בטל. תנן: יין נסך אסור ואוסר בכל שהוא, מאי לאו דקא נפיל

2 נעיר כי המשנה עסקה בהיתר שנופל לאיסור, ואילו בגמרא האמוראים דנים במקרה של איסור שנופל להיתר. עיקר העיסוק בראשונים הוא במקרה שנידון בגמרא של איסור שנופל להיתר והשאלה האם יבטל ברוב. בהמשך השיעור נעסוק בשאלה האם היתר שנבלע בתוך איסור מתבטל או שמא הוא שומר על הגדרתו כהיתר.

* מזל טוב לאביעד ברטוב, מכותבי המדור, לרגל אירוסיו עם נועה שמש! בורא עולם בקנין - השלם זה הבנין.

1 בגמרא בבכורות (כב.) אנו מוצאים דיון מקביל בהלכות טומאה וטהרה. אנו נעסוק בסוגיה המרכזית העוסקת בדיני איסור והיתר.

בטיל. אולם, במקרה שהאיסור נפל אך האדם לא ידע זאת ולאחר מכן נפל איסור נוסף - אז שני האיסורים מצטרפים ולא אומרים קמא קמא בטיל. הדרכי משה מביא מספר ראשונים שחלקו על דברי המרדכי וסוברים שאין משמעות לידיעת האדם.

בשיעורים הקודמים עסקנו בהרחבה בעקרון ההלכתי האומר כי הפרמטר לביטול איסור והיתר הינו מציאותי - בודקים האם יש נתינת טעם בתערובת. בשיטת המרדכי אנו מוצאים גישה שסוברת שמדובר על הגדרה הלכתית ולא מציאותית. לפי המרדכי אין זה משנה האם יש נתינת טעם בתערובת, אלא יש לבחון האם האיסור התבטל מבחינה הלכתית בתערובת. האיסור מתבטל כאשר יש כנגדו שיעור של יותר משישים, וברגע שהאדם בחן את התערובת הרי שהכל נהפך להיות.

גם בשיעורים הקודמים ראינו יסודות לגישה דומה למרדכי. כנגד גישה זו ראינו בשיעורים השונים את דבריו הנחרצים של הש"ך שהבין שהפרמטר הקובע הינו מציאותי ולא הלכתי. כפי שנראה גם בנושא זה הש"ך עקבי לשיטתו.

פסיקת ההלכה

הרמ"א פוסק להלכה כפי שיטת רוב הראשונים:

"איסור שנתבטל, כגון שהיה ס' כנגדו, ונתוסף בו אח"כ מן האיסור הראשון, חוזר וניעור ונאסר, ל"ש מין במינו ל"ש מין בשאינו מינו, לא שנא יבש ל"ש לח, לא שנא נודע בינתים או לא נודע בינתים" (סי' צ"ט, סעיף ו).

הרמ"א מדגיש בדבריו שאין חילוק בין תערובת של יבש ולח, ובין נודעה נפילת האיסור הראשון לפני שנפל האיסור השני או לא נודע.

הש"ך כותב שפסק זה נכון מסברה שהרי יש נתינת טעם בתוך כל התערובת. כפי שהזכרנו כבר, הש"ך עקבי לשיטתו שהפרמטר האם התערובת אסורה הינה האם יש נתינת טעם מצד האיסור. כהמשך לשיטתו, כותב הש"ך שמצד הסברה אין סיבה לאסור בתערובת של יבש ביבש. במקרה של תערובת לח בלח יש נתינת טעם, אך בתערובת של יבש ביבש ומין במינו אין סיבה להגיד חוזר וניעור.

הרמב"ן התייחס למקרה של תערובת במין ומינו ואומר שיש לאסור משום גזירה. הש"ך כותב שמסברא אין סיבה לאסור, אך מסייג זאת ומתיר רק במקרה שנודע באמצע התהליך שהתערבה החתיכה הראשונה. הש"ך מקבל את דברי המרדכי שבביטול איסורים הקביעה הינה הלכתית אך ורק במקרה שאין נתינת טעם בתערובת. למרות הסברה שהש"ך הציע הוא מסכם להלכה-

"... וליתא אלא כדפירשתי. וגם מדברי מהרש"ל שם נראה כדעת הרב דאפי' ביבש במינו ונודע חוזר וניעור ונאסר. ומה אעשה בטלה דעתי נגד דעתם ובפרט שאני מקיל והם מחמירים. אכן בהפסד מרובה וכה"ג אפשר להקל מהנך טעמים..." (ס"ק כא).

קמא בטיל כיון שיש כל כך מן האיסור לבטוף שהוא נותן טעם" (שם ד"ה כי אתא).

תוספות מסבירים כי מה שמעניין אותנו הינה השורה התחתונה. נכיון שלבטוף ישנה כמות של איסור שנותנת טעם בתערובת, לכן לא משנה לנו האם האיסור נפל בפעם אחת או בפעמיים. הואיל ולפנינו יש כמות של איסור שמשפיעה על הטעם, התערובת אסורה.

לפי גישה זו, ההלכה של ביטול בתערובת נאמרה במקרה שנפלה כמות קטנה של איסור בפעם אחת, וכך גם פוסקים הרא"ש והרמב"ן. התפיסה העומדת בבסיס שיטה זו אומרת שמשמעות ביטול ברוב אינו שינוי זהות. משמעות ביטול היא שאנו לא מתחשבים במיעוט שנמצא בתוך התערובת, אך האיסור שהתבטל לא נהפך להיות היתר.

בדברי הראשונים אנו מוצאים שלוש גישות נוספות שלא סוברות כשיטת רוב הראשונים:

1. הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פוסק כשיטה השנייה בגמרא- שיטת רב יצחק:

"יין שנתנסך לעכ"ם שנתערב עם היין הכל אסור בהנייה בכל שהוא כמו שאמרנו, בד"א בשחורק היין המותר על טיפה של יין נסך, אבל אם עירה יין נסך מצלצול קטן לתוך הבור של יין, אפילו עירה כל היום כולו ראשון ראשון בטל, עירה מן החבית בין שעירה מן המותר לאסור או מן האסור למותר הכל אסור מפני שהעמוד הירד מפי החבית גדול" (פס"ז, הלכ כח).

הרמב"ם פוסק שבמקרים מסוימים אומרים קמא קמא בטיל, ועלינו לבחון את עוצמת הזרם וכמות היין שנפלו לתערובת. הרמב"ם פירש את הביטוי צרצור קטן- זרם חלש. הבעיה בהסבר זה נובע מכך שלפי גישה זו, חכמים נתנו את דבריהם לשיעורין- מי יקבע האם הזרם חזק או חלש? לאור בעיה זו הרמב"ן (מובא בר"ן) מסביר שצרצור קטן זה כלי שבדרך כלל לא שופכים ממנו יין, לעומת צרצור גדול אשר הינו כלי שבדרך כלל מוזגים ממנו והמים נשפכים בזרם גדול.

2. הראב"ד אמנם סובר שלהלכה פוסקים כשיטה השלישית שמופיעה בגמרא, אך מחלק בין יין נסך ובין איסור והיתר. לפי הראב"ד אם האיסור נופל לאט לתוך התערובת, גם במקרה שהוא נופל כל היום- אינו אוסר. הראב"ד מביא ראיות לשיטתו ממספר משניות לגבי דמאי ותרומה שמהם משמע שיש דין של קמא קמא בטיל, ואם תרומה נופלת פעם שנייה היא אינה מצטרפת לתרומה שנפלה לראשונה. שאר הראשונים חולקים על כך ואומרים שיש דין מיוחד בתרומה שאינו נכון בבשר וחלב ושאר איסורים³.

3. הרמ"א בדרכי משה מביא את שיטת המרדכי הסובר כי ההלכה נקבעת על פי ידיעתו של האדם. במקרה שנפל איסור להיתר ונודע לאדם שהאיסור נפל, אז אומרים קמא קמא

3 מדברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק טז הלכה יט משמע ששיטתו זהה לדברי הראב"ד. הרמב"ם מתייחס בהלכה זו לתערובת של ערלה ויתכן ויש לחלק בין ביטול ערלה וביטול איסור והיתר. נעיר שמדברי הרמב"ם בסיום ההלכה משמע שיש עקרון כללי שהאיסור נהפך להיתר ממש כדברי הראב"ד- "... שכיון שבטל האיסור שנפל תחלה נעשה הכל כחולין המותרין".

ביטול היתר

עד כה עסקנו במקרה שאיסור נפל לסיר של היתר פעמיים, כאשר לאחר הפעם הראשונה היה ביטול בשישים אך לאחר הנפילה השנייה השיעור היה גדול משישים. שאלה מקבילה קיימת לגבי ביטול היתר, וזאת בשני מקרים שונים:

א. כאשר היתר נפל לסיר של איסור: לדוגמה כאשר ההיתר נופל לאט לתוך סיר של איסור כך שבסופו של דבר רב ההיתר על האיסור. אם נסתכל על כל שנייה בפני עצמה, אז ההיתר בטל יחסית לאיסור וכל התערובת אסורה. ברם, אם ניקח מרווח זמן של שעה יתכן וההיתר ביטל את האיסור.

ב. חלב נפל לתוך תבשיל פרווה ובטל בשישים. לאחר מכן נפל לאותו סיר חתיכת בשר שגם היא בטלה בפני עצמה בשישים. אם נצטרף את החלב והבשר הרי שיש לנו איסור ושניהם ביחד יותר משישים ויכולים לאסור את התערובת. האם אנו אומרים שחתיכת החלב בטלה וכעת אינה מצטרפת לאיסור או שמא החתיכות יצטרפו כעת ויאסרו ביחד.

הרמב"ן כתב שהיתר שנפל לאט לאט לתוך איסור אינו מתבטל. הטעם לדבר היות שהיתר לא שייך בכלל ביטול-המינוח שדבר בטל זה רק באיסורים אך לא שייך להגיד זאת לגבי היתר. היתר נשאר לעולם היתר ואין הוא מתחבר לאיסור אף פעם.

האור שמח מסביר בצורה פשוטה ולמדנית את דברי הרמב"ן: התורה חידשה מושג שנקרא 'איסור', והיא גם אמרה שניתן לבטל אותו. אנו לא יכולים להחיל שם איסור על דבר שהוא היתר מהתורה, כי רק התורה יכולה לחדש מושג חדש כעין זה. הסוגיה שעוסקת בביטול היתר בהיתר מופיעה בהקשר של דיני כלאיים. במשנה בכלאיים (ט,א) מופיע שצמר גמלים וצמר רחלים שנתערבבו ויש רוב לצמר גמלים, צמר גמלים מבטל את הרחלים וממילא אם יצרפו פשתן אין כאן כלאיים. הראשונים אומרים על מקרה זה שאין עירוב וא"א להגיד שחלק מהצמר מבטל את החלק השני. הרשב"א (ש"ת ח"א, רנט) כותב שכלאי בגדים אין להם ביטול, ומכיוון ששניהם היתר מי מבטל את מי. בשר וחלב זה יוצא מהכלל, היות ומדובר בשני היתרים ועדיין אנו אומרים שאחד מבטל את השני וזה נלמד מגזירת הכתוב מדאפקיה רחמנא בלשון בישול.

לעומת שיטת הרמב"ן והרשב"א סובר הר"ן שיש אפשרות לבטל היתר בהיתר-

"... ומ"מ אפילו לדבריו במבטלו בעודו היתר לא שמענו שיהא אסור כל שנתבטל בזמן התירו. אבל יש בכאן שתי ספקות: (1) האחת שנוכל לומר שאין היתר מתבטל בהיתר משום דברק בתרא דע"ז (עג א) מוכח דהיתרא לגו איסורא לא בטיל, וטעמא דמלתא לפי שאין ההיתר עשוי להתבטל, והכא נמי בזמן היתרו יש לדון ולומר שאינו מתבטל, מתי יתבטל לאחר איסורו ונמצא זה מבטל איסור לכתחילה. (2) והספק השני דדלמא כי אמרינן דלפני זמנו בשישים ה"מ לאכלו קודם הפסח משש שעות ומעלה, אבל לאכלו בתוך הפסח איכא למימר שאע"פ שנתבטל קודם הפסח בתוך הפסח הוא חוזר ונעור. ושתי ספקות הללו

מתבררות מדתנן בפרק בתרא דכלאים צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה אם רוב מהגמלים מותר ואם רוב מהרחלים אסור מחצה על מחצה אסור, וכן הפשתן והקנבוס שטרפן זה בזה, כלומר אסור ומותר לערב עמהן צמר ופשתים, ומהא שמעינן שהיתר בהיתר מתבטל, ושמעינן נמי כיון שנתבטל שוב אינו חוזר ונעור..."

הרמ"א מתייחס לשאלת ביטול היתר בהיתר בסיום הסעיף שציטטנו לעיל. המקרה שהרמ"א מעלה קשור ליחס שבין חלב ובשר שבאופן עצמאי כל אחד מהם נחשב היתר. במקרה שנפל חלב לקדירה הרמ"א כותב שהוא מתבטל ולכן אם יפול בשר לקדירה התבטיל לא יאסר. מדברי הרמ"א משמע שיש מציאות שבה היתר מתבטל:

"... כזית חלב שנפל למים ונתבטל בס', ואח"כ נפל מן המים לקדירה של בשר, מותר, אע"פ שאין בבשר ס' נגד החלב, שהרי נתבטל במים (בארוך). וכל כיוצא בזה"

(צט,ו).

 כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תש"ע
 עורך: אביעד בינשטוק

 בית המדרש הוירטואלי
 מיסודו של
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 *
 משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il
 לביטול רישום לשיעור: <http://etzion.org.il/vbm/>